

EU. 2014. URL : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493042/IPOLJURI_ET\(2014\)493042_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493042/IPOLJURI_ET(2014)493042_EN.pdf).

11. National Audit Office Report 'Legal Aid and Mediation for People involved in Family Breakdown. URL : <http://www.nao.org.uk/report/legal-aid-and-mediation-for-people-involved-in-family-breakdown/>.

12. Ківалов С.В. Примирення в публічно-правових спорах як наслідок медіативних процедур. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 5–17.

13. Грень Н.М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 250 с.

УДК 340.1

МАКЕСВА О.М.

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА: НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ЯК СКЛАДНИКИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу понять правової ідеології та правової культури як складників правової системи. Зроблено висновок про те, що правова ідеологія та правова культура є важливими елементами ідеологічної підсистеми правової системи, які є критеріями, на основі яких можна здійснити оцінку рівня розвитку правової системи та кожного її елемента, а також з'ясувати, які правові цінності в ній переважають.

Ключові слова: правова ідеологія, правова культура, правова система, правовий розвиток, правові цінності.

Статья посвящена теоретико-правовому анализу понятий правовой идеологии и правовой культуры как составляющих правовой системы. Сделан вывод о том, что правовая идеология и правовая культура являются важными элементами идеологической подсистемы правовой системы, которые выступают в качестве критериев, на основе которых можно осуществить оценку уровня развития правовой системы и каждого её элемента, а также выяснить, какие правовые ценности в ней преобладают.

Ключевые слова: правовая идеология, правовая культура, правовая система, правовое развитие, правовые ценности.

The article is devoted to theoretical and legal analysis of concepts of legal ideology and legal culture as components of the legal system. It is concluded that legal ideology and legal culture are important elements of the ideological subsystem of the legal system and act as criteria on the basis of which one can assess the level of development of the legal system and each of its elements, which legal values prevail in it.

Key words: legal ideology, legal culture, legal system, legal development, legal values.

Вступ. У сучасних умовах правового розвитку України важливого значення набувають ідеологічні складники правової системи, оскільки вони визначаються тим, які правові цінності втілені в національній правовій системі, на яких засадах здійснюється державно-правовий розвиток.

© МАКЕСВА О.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права (Національний авіаційний університет)

Постановка завдання. Метою статті є дослідження співвідношення і взаємодії правової ідеології та правової культури як складників правової системи, їх ролі в умовах трансформації правової системи.

Результати дослідження. Проблеми функціонування правової системи та її складників досліджували українські вчені: В. Бабкін, О. Зайчук, М. Козюбра, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Ю. Шемшученко та інші. Проблеми розвитку правової системи, її сутності, структури, функцій розкривали у своїх працях такі російські науковці, як С. Алексєєв, Д. Керімов, О. Лукашова, О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, Л. Тиунова, Ю. Тихомиров, Л. Явич та інші, а також зарубіжні дослідники: Р. Давид, Ж. Карбоньє, Л. Фрідмен та інші.

Сьогодні в умовах глобалізації та євроінтеграції питання про сутність і структуру правової системи заслуговує на особливу увагу. У юридичній літературі немає єдності думок щодо зазначеної проблеми. Приведення структури правової системи до єдиного, чітко визначеного в елементарному відношенні стану є запорукою розвитку не тільки правових явищ у державі, а й соціальних відносин у ній загалом. Унаслідок вивчення зазначеного питання варто зауважити, що більшість авторів все ж таки об'єднуються навколо мети функціонування правової системи як першоджерела забезпечення правопорядку, регулювання, охорони та захисту суспільних відносин. Відмінність думок різних авторів щодо тлумачення поняття «правова система» в більшості випадків можна знайти в площині структурних елементів, які зумовлюють існування та забезпечують функціонування правової системи у своїй нерозривній єдності і взаємодії одне з одним.

У юридичній літературі запропоноване визначення правової системи як сукупності внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини. Н. Оніщенко вказує на те, що правова система – це об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права й обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість та культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність тощо [1, с. 20].

Що ж до структури, то кожний автор по-своєму трактує структуру правової системи та має свою суб'єктивну позицію щодо її елементного складу. Як зазначається у відомому авторитетному виданні «Юридична енциклопедія», до основних елементів правової системи належать такі: система права та система законодавства; правові відносини; юридична практика, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів; правова політика та правова ідеологія; правосвідомість і правова культура; юридична наука й освіта тощо [2, с. 39].

О. Скакун вважає, що структуру правової системи становлять такі підсистеми та її елементи: 1) інституціональна: індивідуальні й колективні суб'єкти права; 2) нормативна (регулятивна): правові норми та принципи, об'єктивовані в нормативно-правових актах, правових прецедентах, нормативно-правових договорах, правових звичаях тощо; 3) ідеологічна (доктринальна): праворозуміння, правове мислення, правові ідеї, концепції, правосвідомість і правова культура; 4) функціонально-соціальна, тобто причинно-наслідкові зв'язки між суб'єктами права, що виникають унаслідок їх юридичних вчинків: правореалізація, правозастосування, правовідносини, правомірна поведінка, юридична практика; 5) комунікативна (інтегральна): зв'язки правової системи, результатом чого є правова законність і правовий порядок [3, с. 322–323].

Цікавим у контексті вивчення взаємодії правової ідеології та правової культури є підхід, запропонований К. Гірцом у праці «Ідеологія як культура» [4, с. 227–273]. Критикуючи наявні підходи до вивчення ідеології, які поширені в гуманітарних науках, К. Гіріц наголошує на їх хибності через те, що ідеологія розглядається як самостійна сутність, як упорядкована система культурних символів. Отже, правова ідеологія являє собою систему правових ідей, механізм інтерпретації цих ідей, а також систему державних і суспільних інститутів, які впроваджують положення правової ідеології та забезпечують їх реалізацію в правовій системі суспільства.

Правова ідеологія – складне, системне явище, яке поєднує низку взаємопов'язаних концептуальних ідей, теорій, цінностей, ідеалів, а також образів, уявлень, настанов і реалізується за допомогою програми дій; у концентрованому вигляді визначає правовий ідеал і стратегічний напрям правового розвитку; має духовно-практичний характер; пронизує всі складники правової системи, сфери суспільства й держави, що перебувають у межах правового регулювання.

Сучасні дослідження правової ідеології та правової культури ґрунтуються на наукових здобутках учених, які досліджували окремі аспекти правової ідеології в контексті правової свідомості, правової культури, правового менталітету, зокрема таких, як К. Абульханова-Славська,

П. Баранов, І. Ільїн, М. Козюбра, Д. Керімов, О. Мігущенко, А. Ратінов, В. Сальников, В. Туманова та інші. Фундаментальний внесок у дослідження теоретико-правових засад правової ідеології та правової культури в Україні зробили такі відомі українські вчені: В. Тацій, Ю. Шемшученко, В. Погорілко, В. Цветков, В. Селіванов, О. Скрипнюк, М. Козюбра, О. Петришин, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скакун, В. Шаповал, В. Копейчиков та інші.

У вітчизняній юридичній науці правова ідеологія визначається як сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають та оцінюють правову дійсність. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове, у тому числі філософське, осмислення права не на рівні його окремих проявів, а як цілісного явища, що має власну цінність. Прикладом правової ідеології є вчення природно-правової, позитивістської, класової та інших теорій права. Частиною цієї ідеології становлять сучасні наукові погляди на право [5, с. 8].

Часто, досліджуючи правову ідеологію, науковці вважають її структурним елементом правової свідомості. Так, В. Толстенко зазначає, що правова ідеологія, будучи важливим елементом структури правової свідомості, являє собою «систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності)», відображає «існуючий стан правовідносин», визначає «основи суспільного сприйняття правопорядку», встановлює «основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави» [6, с. 14].

У контексті дослідження співвідношення правової ідеології та правової культури на увагу заслуговують міркування М. Недюхи, який систематизує дефініції правової ідеології. Однак першим, традиційним і найбільш поширеним у сучасній юридичній науці є тлумачення правової ідеології як форми відображення, складника правосвідомості та правової культури [7, с. 12]. Для більш повного розуміння сутності й ролі правової ідеології в складі правової системи варто визначити її співвідношення з правовою культурою. За такого підходу конкретними носіями правової культури є не тільки окремі індивіди, але й суспільство загалом, класи, нації, професійні групи.

Значна увага в науковій юридичній літературі приділяється також вивченню правової культури як елемента правової системи. Правова культура, як вважає П.М. Рабінович, тісно пов'язана з елементами правової системи, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства й роботи суду, усіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права та правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [8, с. 4–9].

Правова культура – це система позитивних правових цінностей, що створюються й накопичуються суспільством під час соціально-правової діяльності; вона виражає соціальну цінність права, що втілюється в сукупності чинників, які характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, стан законності та правопорядку. Правова культура є фундаментом демократичних перетворень в Україні, формування якої має бути результатом активної діяльності державних інституцій, суспільства, усіх його громадян, кожної особи. Правова культура – це особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображають, закріплюють та реалізують головні правові цінності, формують правові погляди, знання й навички участі громадян у суспільно-правовому житті України.

Між правовою системою та правовою культурою є тісний взаємозв'язок, адже основу їх єдності гарантує єдність правової норми та правової поведінки, що забезпечує досягнення соціальної активності права. Правова культура є характеристикою якісного стану правової системи, при цьому вона є якісною характеристикою не одного, а всіх правових явищ (норм права, правових процедур, правовідносин, правосвідомості, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, судочинства, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної освіти й науки та інших явищ), які у своїй сукупності утворюють поняття «правова система» [9, с. 645].

До формування правової ідеології та правової культури в демократичному суспільстві висуваються такі вимоги: 1) вона повинна формуватися на основі пріоритету загальнолюдських стандартів і цінностей, зокрема верховенства права та закону, принципів демократії, прав і свобод людини й громадянина; 2) має будуватися на критичному сприйнятті вітчизняного та зарубіжного історичного досвіду, вивченні нових поглядів і підходів до правових явищ; 3) повинна орієнтуватися на раціональне поєднання інтересів особи, суспільства й держави, оскільки людина та її права визнані найвищою соціальною цінністю, а також на досягнення соціального та політичного компромісу.

На основі зазначених засад має будуватися правова політика сучасної України, спрямована на формування високого рівня правової культури та правової свідомості суспільства. Визначальне місце у вищевказаному аспекті має відігравати правова ідеологія як точка відліку правового життя сучасної України. Адже без чітко сформованої ідеології, визначених орієнтирів та пріоритетів, сформованої системи правових і моральних цінностей демократичного суспільства побудувати справді демократичну та правову державу дуже складно. Відомо, що однією з характерних ознак стану суспільної думки в правовій сфері є авторитет законів і влади та довіра до них із боку населення. Особа в процесі свідомої діяльності здобуває правові знання та набуває досвіду, формує свою правову свідомість і відповідні правові відносини. Правова культура характеризується власним способом реалізації соціально-правової діяльності людей, у процесі якої змінюються взаємини між ними та створюються певні правові цінності.

Недосконалість української правової ідеології нівелює вітчизняний правовий простір, зводить нанівець правову культуру суспільства, призводить до втрати правових і духовних цінностей та, як наслідок, зумовлює слабкість правової системи. У цьому контексті недостатньо розв'язаною є проблема формування правової культури та правової ідеології українського суспільства, адже це довготривалий і складний процес, у якому мають значення правові знання, правовий досвід, реальна практика юридичної діяльності та, без сумніву, уся правова реальність.

Формування правової культури суспільства варто поєднувати з оцінкою рівня знань і розуміння права, розвиненістю поглядів, уявлень, переконань, настроїв щодо права, рівня законності, а також із практичною поведінкою суб'єктів. Відповідно, показник правової культури – єдність правових знань, оцінок і поведінки.

Оцінка рівня розвитку правової культури та правової системи вимагає таких критеріїв: наявності суспільного прогресу як ступеня свободи природних прав, високого ступеня гарантованості державою свободи та захищеності особи, значного рівня розвитку нормативно-правових актів, правової діяльності, правової свідомості тощо. Саме правова культура як ідеологічний складник правової системи має відіграти головну роль у побудові демократичного суспільства, вона тісно пов'язана з усіма елементами правової системи, формуванням правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної й незалежної, усвідомленням взаємозв'язку права та закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини й громадянина в правових відносинах, формуванням правових цінностей, які своєю якісною властивістю сприяють правовій розвиненості особи, позитивному характеру її правової діяльності, адекватній оцінці правової дійсності та реальному забезпеченню найвищої цінності – реалізації й захисту прав людини. Це означає, що правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальну активність, юридичну підготовку та загальноосвітній рівень.

Правова культура тісно пов'язана з правовою ідеологією. Правова система України повинна містити сукупність правових засобів – інструментів захисту національної економіки (насамперед національного виробника), національної культури від негативного впливу ідеології глобалізації (агресивної реклами, пропаганди культури насильства та жорстокості тощо), а також суспільства загалом від наслідків глобальних процесів (нелегальної міграції, міжконфесійних та міжетнічних конфліктів). Сьогодні варто зосередити увагу наукової спільноти на теоретико-методологічних засадах правової ідеології, відповідно до якої Україна справді стане європейською державою з верховенством права та високим рівнем правової свідомості й правової культури. Правова ідеологія, окрім визнання загальносвітових та загальноєвропейських стандартів, прав і свобод людини, повинна мати модель унікальної європейської держави, яка на перше місце ставить захист національних інтересів (насамперед економічних, політичних, культурних), гарантує справедливе правосуддя, має оптимальну систему оподаткування та прозорі умови ведення бізнесу.

Як відомо, правова культура є критерієм оцінювання рівня правового життя України та якісною його характеристикою. Це означає, що правова культура як елемент загальнолюдської культури є одним із головних чинників становлення правової держави в Україні. Між правовою культурою та правовою ідеологією є тісний взаємозв'язок, що є умовою забезпечення верховенства права та утвердження загальнолюдських цінностей у суспільстві; їх потенціал спрямований на становлення в суспільстві справедливості, свободи й гуманізму, поваги до людини як вищої соціальної цінності, захисту її честі та гідності, що є основою для побудови громадянського суспільства.

Ґрунтуючись на положенні про те, що національна правова ідеологія є певним рівнем правової свідомості та складником національної правової системи, цілком логічним є те, що трансформується й правова ідеологія. Національна правова ідеологія як частина правової культури україн-

ського суспільства перебуває в процесі активного формування. Різними відомствами розроблено низку напрямів Стратегії розвитку України у період до 2020 року [10]. Проте фактично відсутня загальнотеоретична основа стратегії розвитку України в умовах глобалізації з урахуванням останніх тенденцій та загроз. Наявні дослідження виконані здебільшого в політологічному або економічному аспектах. Отже, є реальна потреба в розробленні Концепції національної правової ідеології, яка б об'єднала зусилля науковців – фахівців із права, економіки, політології, соціології та інших гуманітарних і прикладних наук, а також враховувала останні проблеми процесу глобалізації, чітко визначила шляхи протидії загрозам, що виникають у зв'язку з глобалізаційними процесами.

Правова культура та правова ідеологія є важливими елементами правової системи. Правова система взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферами суспільного життя, а результатом взаємодії права й культури є правова культура, яка являє собою систему поглядів, уявлень, що визначають поведінку та діяльність людей у правовій сфері. В умовах такої взаємодії підвищується необхідність розширення сфери дії правової культури: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів, покращення якості нормативних актів та необхідність постійного інформування населення про новачі в праві. Зазначені явища тісно пов'язані із системою права та системою законодавства, оскільки функціонування правових норм у суспільстві зумовлене його правовою культурою. Правова культура та правова ідеологія пов'язані з правовідносинами, що виникають між суб'єктами права. У процесі регулювання суспільних відносин вони здатні трансформувати зміст права, підвищувати або знижувати його значення для індивідів.

Висновки. Таким чином, правова ідеологія та правова культура є важливими елементами ідеологічної підсистеми правової системи, які виступають як критерії, на основі яких можна здійснити оцінку рівня розвитку правової системи та кожного її елемента. Вони перебувають у тісній взаємодії та взаємозв'язку, оскільки є факторами взаємодії як усередині правової системи, так і за її межами. Крім того, вони здійснюють безпосередній вплив на інші елементи правової системи. Правова ідеологія є умовою та результатом належного рівня правової культури, адже правова ідеологія на рівні правової політики держави забезпечує формування правового світогляду й правової свідомості особи. Правова культура є результатом правової ідеології, що переважає в суспільстві, і втілюється в правовій поведінці особи. Нерозвиненість правової ідеології та низький рівень правової культури може негативно впливати на правове життя громадян, призводячи до правопорушень, спроб ігнорування права, правового нігілізму тощо.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
2. Шемшученко Ю. Правова система. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 564 с.
3. Скакун О. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
4. Гірц К. Ідеологія як культурна система. *Гірц К. Інтерпретація культур: вибрані есе* / пер. з англ. Н. Комарова ; наук. ред. В. Скуратівського. Київ : Дух і літера, 2001. С. 227–273.
5. Войтанович О. Формування національної правової ідеології в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Запоріжжя, 2017. 20 с.
6. Толстенко В. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. Вип. 41. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. С. 10–18.
7. Недюха М. Правова ідеологія українського суспільства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2016. 42 с.
8. Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України). *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 4–9.
9. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / редкол. : В. Тацій (голова) та ін. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 726 с.
10. Стратегія розвитку України у період до 2020 року. URL: http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90%3A-2020-&catid=36%3A2010-09-13-13-04-19&Itemid=70&lang=ru.